

DİYARBAKIR'DA SAHABE KABRİ OLAN HZ. SÜLEYMAN TÜRBEİNDE YAPILAN DİNÎ/GELENEKSEL UYGULAMALAR

RELIGIOUS AND TRADITIONAL PRACTICES AT THE TOMB OF SÜLEYMAN THE
COMPANIONS OF THE PROPHET MUHAMMED(PBH) IN DIYARBAKIR

Alaattin DİKMEN¹

Öz

Diyarbakır'da kutsal mekân tasavvurunun dini/sosyal boyutlarıyla yaşandığı yerlerin başında Hz. Süleyman cami ve türbesi gelmektedir. Manevi kimlikli (sahabe oluşları nedeniyle) kişilerin metfun bulunduğu bu mekân, insanlar tarafından önemli bir yer olarak kabul edilmekte ve derin bir saygı duyulmaktadır. Ayrıca bu mekânda dini, geleneksel birçok uygulamalar yapılmaktadır.

Dünyanın pek çok yerinde dini/manevi kimlikli şahsiyetlere ait kabir, mezar ya da türbe gibi mekânlarda çeşitli tutum ve davranışlar sergilenmekte, bunların çevresinde bazı gelenekler oluşturulmaktadır. Bu mekânlara yapılan ziyaret ve nedenlerinin sosyolojik açıdan incelenmesinin bazı inanç yapılarını ortaya koymasından yararlı olacağı bir gerçekliktir.

Adı geçen mekânın bazı özellikli yönlerini ele alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada, Diyarbakır'da Hz. Süleyman türbesinin kutsal olarak kabulünde etkili olan sebeplerden daha çok, onun sosyal/dini yönü türbeye gelenlerin gelme amaçları yönüyle ele alınmaktadır. Çalışmayı öznel kılan ise; mülakat tekniği ile elde edilmiş verilerin sonuçlarını içeriyor olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, Türbe, Sahabe, Mekân, Ziyaret, Dua.

Abstract

The most significant of places which carry some social /religious values by correlating with the conception of 'sacred places' in Diyarbakır are the Tomb and Mosque of Süleyman. In particular, these venues, where companions of the Prophet were buried, are considered as important places and deeply respected by the people. The spaces around them are made many religious and traditional applications.

One of the most significant places carrying some social /religious values by correlating with the conception of 'sacred places' in Diyarbakır is the Tomb and Mosque of Süleyman. In particular, these venues, where companions of the Prophet were buried, are considered as important places and deeply respected by the people. at the neighborhood around the mosque many religious and traditional applications. are made.

In this study, social, cultural and religious aspects of this place, which is considered 'sacred' in Diyarbakir, will be discussed. What makes the study subjective is that it contains the results of data obtained by interviewing technique.

Key Words: Sacred, Tomb, Companions, Places, Visit, Prayer.

¹ Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi FDB Bölümü Din sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Giriş

İstanbul'da Eyüp Sultan, Bursa'da Emir Sultan, Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli gibi türbe mekânlar insanlar tarafından yoğun olarak ziyaret edilen ve bazı dini ritüellerin yoğun olarak uygulandığı yerlerdir. Diyarbakır'da da Hz. Süleyman türbesi, adı geçen mekânlar gibi insanların yoğun olarak ziyaret ettiği yerin başında gelmektedir.

Söz konusu mekânla ilgili bu zamana kadar bazı çalışmalar yapılmış ve konu değişik boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran husus ise; türbeye gelenlerle yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerinden hareketle bazı sosyolojik sonuçların ortaya konulmasıdır. Araştırma, yetmiş (70) kişi ile birebir yapılan mülakat (görüşme) neticesinde ortaya çıkan sonuçları içermektedir. Görüşmeler 2011 yılı Nisan-Mayıs ve Haziran aylarında çeşitli gün ve saatlerde türbenin bulunduğu mekâna gidilerek yapılmıştır. Örneklem grubu, 70 kişiden oluşmaktadır ve mülakatı kabul eden ve rastgele seçilen kişilerden oluşmaktadır.

Bu çalışmada, konunun teorik çerçevesi kısaca tartışıldıktan sonra arka planını oluşturması açısından, Süleyman camii ve haziresinin tarihi sürecine ve halk hafızasındaki karşılığın atıfta bulunularak, Sahabe-Diyarbakır ilişkisi kısa bir tarihçe ile verilmektedir. Son bölümde ise bu mekâna ilginin nedenleri, buraya gelenlerin beklentileri, eğitim durumları, gelir düzeyleri ve gelme sıklıkları gibi hususlar tartışılacaktır.

Diyarbakır, İslam'ın ilk yıllarında Hz. Ömer döneminde Müslümanlarla tanıştığından bu güne halklarının muhafazakârlıkları ağır basan, dindar kişilikleri baskın olan bir yerleşim birimi olarak tanıma gelmiştir. Günümüzde de gözle görünür bir dini yaşayışın ön planda olduğu, şekilsel ve sembolik değerler yönüyle de bu sosyal yapının fark edildiği bir toplum olarak karşımızda durmaktadır. Bu dini sosyal yaşayışın en önemli görünür alanlarından birisi de “ziyaret” inancı ve bu ziyaretler sırasında yapılan “ziyaret uygulamaları”dır. Ziyaret, kutsal olarak kabul edilen bir nesne, bir mekân, ölü veya diri bir şahıs etrafında geliştirilmiş uygulamalar çeşitliliğini içermektedir. Kutsalın ne olduğunu ya da neyin kutsal olduğunu belirleyen, kutsalın kendisi ve insandır.² İnsan ihtiyaçlarını kutsallarla karşılama eğilimindedir. Sosyal ve kültürel bir varlık olduğu için de onun bu dünyasını inşa eden zihniyetler ve geleneklerden söz edilebilir.

Zihniyet, bir grubun kültürel kimliğinin temel bir bileşkenidir. Her toplumun dinamik ve canlı sentezini, terkiğini meydana getirir. Toplumdaki bireylerin her birinin davranışlarıyla

² Ahmet Güç, “Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı”, Dinler Tarihi Araştırmaları 1, Ank., 1998, s. 337-344

düşüncelerini oluşturduğu³ gibi bir toplumsal grubun kimliğini oluşturan diğer öğelerle de sıkı bir bağlantısı⁴ vardır. Geleneksel toplumlarda din, kültürün “bütüncül” yapısına hâkim⁵ olduğundan dinin gelenek üzerindeki öncü rolü de zımnen anlatılmış olacaktır.⁶ Bu çerçeveden bakıldığında inançlar toplumlarda belli geleneksel/dini pratiklerin tezahürlerinde de kendini gösterirler ve mümkün olan her yerde bu pratikler, hemen kendilerine uygun düşen bir tarihsel geçmişle süreklilik oluşturmaya girişirler. Kısacası, eski durumları akla getiren formlara bürünmüş olmakla birlikte yeni durumlara uyarlanmış, tekrarlarla kendi geçmişlerini oluşturarak bugünde karşılığını bulan, kutsalın tezahür alanı da diyebileceğimiz geleneklerdir bunlar.

Kişi; geleneklerin ve düşünme tarzının ortaya koyduğu kurallarla denetlenen bir biçimde dünyayı gördüğü⁷ için dinî hayatın da bu tarz bir denetimden kurtularak geleneklerden bağımsız kendi örüntülerini oluşturması elbette imkânsızdır. Hatta bazen dinî öğelerin ve referansların toplum hayatındaki varlığı ancak gelenekler iyi bir incelemeye tabi tutulduğunda anlaşılacaktır.⁸ Hz. Süleyman haziresi ve benzeri mekânlarda karşılaşılan fiili durumlara bakarak, yapılanların dinî semboller ya da kavramlar kullanılarak kutsal kabul edilen yerlerde sürdürülen, ‘hayır yapma’, ‘iyilik yapma’, ‘bir muradına ulaşma’, ‘ölülerini hatırlama ve anma’ ya da ‘bir olumsuzluğu kendisinden ve yakınlarından uzak tutma’⁹ gibi uygulamalar olduğu söylenebilir.

Halkın kutsal kabul ettiği mekânlarda yaptığı uygulamalarda mahallî kültür ve âdetler korunduğu¹⁰ görülür ve bu durum “halk dini/folk dini” ve “popüler” din gibi kavramlarla¹¹ izaha çalışılır.

Sosyologların ve antropologların inceledikleri din, “emredilen” din değil “yaşanan” veya “uygulanan” din¹² olduğundan, araştırma bir mezar etrafında gerçekleştirilen ziyaret ve buna bağlı olarak oluşmuş olan inanç ve uygulamaları içermektedir.

³ Gaston Bouthoul, *Zihniyetler*, çev. Selmin Evrim, İ.Ü.E.F. yayınları, İst. 1975, s.5.

⁴ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yayıncılık, İst., 2004. s.22.

⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Ya., İst. 2000. s.177.

⁶ Alaattin Dikmen, *Uludağın Arka Yüzü*, Bursa BB yay., Bursa 2011, s.178-179

⁷ Ruth Benedict, *Kültür Örüntüleri*, Çev. Mustafa Topal, Öteki yayınevi, Ank. 1998, s. 24.

⁸ Dikmen, age.s.179

⁹ Age. ve yer.

¹⁰ Ali Murat Yel, “İslam’da Büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslam Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü”, *Bilgi ve Hikmet*, Bahar 1995, Sayı 10.s. 154.

¹¹ Bkz. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İst. 1983, s.105 vd.; Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem Yay., İst. 2004, s. 28-33 ve 60-65.

¹² Yel, age., s.133.

İslam kültürü ve diğer inançlara ait kültürlerde mezar kültürünün oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Bu durum Hz. Süleyman haziresine yapılan ziyaretler için de geçerlidir ve Diyarbakır halkının yaşattığı çok önemli dinî fenomenlerden birisidir. Yatır, türbe, dede, dede mezarı, dede yeri gibi adlarla anılan bu mekânlar “çoğunlukla kendilerine velî, evliya, eren, ermiş, âbit, zâhit, âlim, sofı, seyyid, şeyh, gazi, mübarek, pîr, dede, baba, şehit gibi isim ve sıfatlar verilerek manevî güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıkları kabul edilen yerlerdir.”¹³ Ayrıca, bir kişinin yalnızca gazi, şehit, tarikat önderi veya büyük bir âlim olması, kabrinin ziyaret yeri olması için yeterli bir sebep olarak görülmemektedir. “Aynı zamanda halkın, o kişiyi manevî, dinî ve ahlakî bakımdan örnek insan, üstün kişi olarak bilmesi ve o kişiyle ilgili hikâyeler, kerametler, menkıbeler ve efsanelerin halk arasında yayılarak tutunması gerekmektedir.”¹⁴

“Yatır”ların çoğu; Anadolu’yu fetih ve İslâmlaştırma mücadelesinde kahramanlıkları, kerametleri, faziletleri bulunan” sahabe, “eren, evliya oldukları kabul edilen kimselere ait yerler olarak tezahür ediyor. Bunu tarikat öncüleri, şeyhleri, pîrleri, babaları ve dedelerinin yatırları takip etmektedir. Bunların içinde Anadolu’yu İslamlaştırma savaşına katılanlar önemli bir yer tutar.”¹⁵

Bu durum Anadolu’nun her tarafında kendisini belli edecek tarzda ve açık bir şekilde görülür. Türbe/yatır ve kabirlerde yatan kişiler, ilim, irfan, edep ve lider kişilikleriyle insanlara örnek olmuş, insanları etkilemişler ve kerametleri dilden dile dolaşarak anlatılmaya başlanmıştır. Bu nüfuz ve etki, ölümlerinden sonra da türbe, yatır ve mezarları ile ilgili olarak şüyu bulan yeni efsaneler, hikâyeler, menkıbeler eklenerek devam etmiş ve mezarlarının çeşitli amaç ve usullerle ziyaret yerine dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁶ Hatta bu kişilerin sadece mezarları değil, yaşadıkları, konakladıkları, geçtikleri yerlerin bile ziyaretgâh haline getirildiği olmuştur.¹⁷ Bu kişilerden bazılarının hayatı yazılı kültüre intikal ettirilmişse de çoğunluğu sözlü kültür geleneğinin efsaneye ve tabiat üstülüğe açık sınırları içinde kalarak, belki de, “bir kronoloji eklenmemiş olmasıyla canlılıklarını artırdı. Bu süreç; Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerini takiben zamanımıza kadar devam etti.”¹⁸

¹³ Günay, age., s. 238.

¹⁴ Age. ve yer; Ünver Günay ve arkadaşları, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması* (Kayseri Örneği), E.Ü. Yayınları, Kayseri 2001. s.112.

¹⁵ Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, A.Ü.İ.F. Yayınları, A.Ü. Basımevi 1967, s.321.

¹⁶ Günay ve diğerleri, age., s.112

¹⁷ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İst.1999 , s.238.

¹⁸ Günay ve diğerleri, age., s.112

Bu mekânlara gidenler, bu mezar ve yatırlara manevî bir güç atfedip beklenti ve taleplerini bizzat kabir ya da orada yatan kişiden mi istemektedir? Yoksa Allah'a yakın kişiler olarak düşündükleri yatırları/türebeleri dualarının kabulünde bir vesile olarak mı düşünmektedir?

Allahtan dileme yerine, gündelik hayatta da alışılan "silsile-i meratip şekliyle", veli, yatır gibi yerlerden ihtiyaçların giderilmeye çalışılması, Allah katında araya itibarlı olduğuna inandığı bir elçi koyma inanç ve psikolojisinin¹⁹ bir neticesi olabilir. Adak ve ziyaret dindarlığı halk dindarlığının karakteristik bir boyutu olabilmekte, kitabi dine nispetle bir alt kültürle hatta bazen karşıt kültür ve normatif dine nispetle de bir tür "paralel din" konumunda, halk dindarlığının oldukça fonksiyonel kutsal odakları olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰

Bu tür mekânlarla ilgili dikkat çeken diğer bir husus ise "kutsala gösterilen ilginin yayılma istidadı göstermesi"²¹ neticesinde birinin yaptığı inanca ait bir davranışı başkalarının da hızlı bir şekilde taklit ederek yapmasıdır. Bu tür eylemler devamlılık kazanınca türbeye/yatıra daha içten bir tavır ve taleplerle gidilmekte, orada bir müddet bulunma, mezara veya çevresindeki nesnelere temas etme, oradan bir şeyler alma ve bedene sürme veya üzerinde taşıma gibi uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar "kutsalla bütünleşme" arzusunun bir neticesi olarak yorumlanmaktadır.²²

Bu çalışma için Hz Süleyman haziresinin seçilme nedeni Diyarbakır'da gerek yerli halk tarafından gerekse şehre çeşitli maksatlarla dışarıdan gelen kişiler tarafından en çok ziyaret edilen bir mekân olmasındandır.

Tarihi Süreç

Bazı kutsallar "halkın sınırsız değer olarak kabul ettiği şeye sahip oldukları için bizatihi kutsaldır."²³ Hz. Süleyman camii haziresini ziyaretgaha dönüştüren bu kutsal oluşun tarihi bir süreci vardır. Bu tarihi süreç Diyarbakır'ın Müslümanlaşmasıyla başlamaktadır.

Diyarbakır'ın Müslümanlarca Fethi

Hız. Peygamberin vefatından kısa bir süre sonra da Suriye, Mısır, Irak ve İran, Adana ilinden başlayarak doğu kısmına doğru Türkistan illerine kadar Anadolu, Hz. Ebubekir'in

¹⁹ Tanyu, age., s.332

²⁰ Rukiye İçli, Sosyolojik Açından Ziyaret Fenomeni (Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi Örneği), A.Ü. Sosyal . Ens. YL tezi, Erzurum 2007, s.1.

²¹ Mehmet Aydın ve arkadaşları, *Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomonolojisi Açısından Değerlendirilmesi*, Damla Ofset, Konya, 2006. s.115.

²² Aydın ve arkadaşları, age., s. 115.

²³ James L. Cox, *Kutsalı İfade Etmek*, çev. Fuat Aydın, İz yay. İst., 2004, s.153

halifeliğinden (m.632-634) başlayarak Hz. Ömer'in halifeliği (634-644) süresince fethedilmiştir. Diyarbakır'ın (Âmid)²⁴ fethi de bu dönemde gerçekleşmiştir.

Eski adı Âmid olan Diyarbakır şehri, Arap coğrafyacılarının Cezîre dedikleri bölgenin Diyâr-ı Bekr kısmı içerisinde yer almaktadır. Diyâr-ı Bekir bölgesi, Âmid (Diyarbakır), Meyyâfarikin (Silvan), Hısn Keyfa (Hasankeyf), Erzen, İs'ird (Siirt), Mardin ve Düneysir (Kızıltepe) gibi önemli şehirleri ve çok sayıda müstahkem kaleyi kapsamakta idi.²⁵

Diyarbakır'ın da içinde bulunduğu Cezîre bölgesinin Diyârbekir kısmı, milâdî III-VI. asırlarda, Bizans ile Sâsâniler arasındaki mücadelelerin bir gösteri alanına dönmüştür. İslamiyet ortaya çıktığı yıllarda Bizans hâkimiyetinde iken Hz. Ömer döneminde fethedildiğinde ise Sâsânî hâkimiyeti alanında idi.²⁶

Bizans'a karşı Yermük Savaşı (m.636-h.15) kazanılmış²⁷ ve arkasından Suriye'nin fethine girişilmişti. Suriye'de kısa sürede fethedilmiş ve kuzeyden gelebilecek saldırı hareketlerine karşı güvenlik tam da sağlanmış değildi. Hz. Ömer, Câbiye denilen yerde kumandanları ile Suriye'nin güvenliğinin sağlanması için Cezîre bölgesinin de fethine karar vermişlerse de (638) bu kararı devletin başkenti Medine'ye döndükten bir müddet sonra (639) Suriye valisi Ebu Ubeyde'ye bir mektup yazarak resmileştirmiştir. Vali, İyâz b. Ğanm komutasında, aralarında bine yakın sahâbenin de bulunduğu sekiz bin²⁸ ya da 5-6 bin kişilik bir orduyu Rakka denilen yerden bölgenin fethine başlatmıştır.²⁹

İyâz b. Ğanm, 7 Cumâdi'l-Ula H.17 (27 Mayıs 638) tarihinde, İslâm ordusunun başında Âmid önlerine gelmiştir. O sırada şehir, Bizans'a bağlılığı ile bilinen ve Meryem adında kadın bir vali tarafından idare edilmekte idi.³⁰

Müslümanlar diplomatik girişimlerde bulunmuşlar ve şehrin sulh ile kendilerine teslim edilmesini istemişler ama netice alınamamışlardır.

²⁴Âmid Osmanlılar döneminde, sancağın merkezi olan Diyarbekir Vilayeti'nin ve şehrin adı olmuştur.

Nejat Göyünç, "Diyarbakır", İA, IX, s. 465. Ayrıca Diyarbakır tarihi hakkında bkz.: Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır*, I-III, Diyarbakır, 1997.

²⁵Abdurrahman Acar, "Diyarbakır'ın Fethi Hakkında Bazı Notlar", "Diyarbakır'da Sahabe İzleri", Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır (25- 27 Mayıs 2009 tarihli Sempozyum Bildirileri),

²⁶Ramazan Şeşen, "Cezîre", DİA; VII, 509.

²⁷Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, Ankara 1991, s.103.

²⁸Murat Akgündüz, "Diyarbakır'da Sahabe İzleri", Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır (25- 27 Mayıs 2009 tarihli Sempozyum Bildirileri), ss: 71-74

²⁹Bkz., Şeşen, age, 509.

³⁰Vakıdî, *Târihu Fütûhi'l-Cezîre*, 164. Âmid'in fethini en geniş şekliyle anlatan eserin bu olduğu söylenmektedir. Bkz., Acar, agm.

Kaynaklarda şehrin Bizans valisinin, kilisede halkından ve bürokrasiden ileri gelenleri toplayarak onlara şu meyanda bir konuşma yaptığı belirtilmektedir:

"Araplar yurduzuza girdiler, şehrinizin önünde karargâh kurdular, bunlar şehrimizi almaya tamah etmişler. Siz iyi biliyorsunuz ki bu şehir Diyâr-ı Bekr bölgesinin kilididir. Onu ele geçiren, bütün bölgeyi almış olur ve İsa Mesih'in hâkimiyeti son bulur." şeklinde başlayan ve "Siz geçmişten biliyorsunuz ki bunlar burada yüz sene de kalsalar şehrinizi alamazlar. Dininiz uğruna bunlarla savaşınız. Burada ihtiyaç duyduğunuz her şey var. Diyâr-ı Bekr çevresindeki kral ve prensler mektup göndererek, 'şehri teslim etme' dediler. Askerleriyle yardıma geleceklerini ve bizi Araplardan kurtaracaklarını söylediler."³¹

Diğer taraftan İslâm ordusunun başkumandanı İyâz b. Ğanm'in de Âmidle ilgili olarak, "Biliniz ki bu şehir çok iyi bir korumaya sahiptir. Burası Diyar-ı Bekr'in gözüdür. Allah buranın fethini bize nasip ettiğinde Müslümanlar bütün bölgeye hâkim olacaklardır."³² şeklindeki ifadeleri dikkate alındığında Âmid'in o dönemlerde kritik bir merkez konumunda olduğu ve bunu bütün tarafların tescil ettiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca, yine İslam ordusunda üst düzey bir yetkisi olduğu anlaşılan Hâlid b. Velid'in tespitleri İslam ordusunun kemiyet ve keyfiyet açısından nasıl olduğunu ve ordunun hangi dinamiklerle fetihlere çıktığı konusunda bir bakış açısının varlığını haber verir niteliktedir: "Şunu biliniz ki biz maddî güç ve sayımızın çokluğuyla değil, belki Allah'ın yardımı ve Hz. Peygamberin bereketi sayesinde bir yere hâkim oluyoruz. Nitekim peygamberimizin bize bu konuda vaadi vardır. Allah'ın dediği olur. Eğer bunlar şehrin dışında bir yerde savaşmak isterlerse bu bizim işimizi kolaylaştırır. Fakat biraz sabredelim. Sabrın sonu zaferdir. Belki beklenmedik bir gelişme olur. Bu kadına bir mektup yaz. Onu önce korkut, sonra da güzel vaatlerde bulun, umut ver. Umarız ki Allah yardım eder ve onu imana getirir"³³.

Bizans valisi Müslümanların teslim olma teklifini reddetmiş ve şehir kuşatma altına alınmıştır. Müslümanların kuşatması beş ay kadar sürmüştür ama şehrin muhkem kalesi sayesinde netice alınamamıştır. İslam ordusu sabırla kuşatmasını sürdürürken Hâlid b. Velid her gün askerleriyle şehri çevreleyen surların etrafını dolaşarak bir yol bulmaya çalışmış ve nihayetinde içkaleye çıkan bir tünel keşfedilmişti.³⁴ "Ben bu tünelden şehre gireceğim. Sizden canlarını Allah'a ve Rasûlüne feda etmeye hazır, yüz adam istiyorum" dediği ve askerlerinin

³¹ A.g.e, 166. Acar, a.g.m.

³² Vakıdî, a.g.e, 167.

³³ A.g.e, 167.

³⁴ Vakıdî, *Târihu Fütûhi'l-Cezîre*, 181.

arasından yüz kişi seçerek kale içine girmeyi denediği kaydedilmektedir.³⁵ Diğer Müslüman askerlerin yanı sıra otuz kadar sahabenin de şehrin içkalesine girerek kale kapılarını açmayı başardıklarından bahsedilir. Çarpışmalar esnasında yirmi dört sahabe ile birlikte Halid b. Velid'in oğlu Süleyman da şehit düşmüştür. Diyarbakır'ın Müslümanlarca fethinde bulunan bu sahabeler, bugün Hz. Süleyman Camii avlusundaki şehitlikte yatmaktadırlar.³⁶ Müslüman askerler ve Bizans kuvvetleri arasında küçük çaplı çatışmalar yaşandıysa da, İyâz, Âmid'i sulh yoluyla ve daha önce yürürlüğe girmiş olan Ruha (Urfa) Barış Anlaşması hükümlerine göre fethetmiş³⁷ ve böylece şehir Müslümanların eline geçmiştir.

Kaynaklarda şehre giren komutan İyâz'ın halka, "Sizden kim ki Müslüman olursa malını, mülkünü ona bırakırız. Allah affedicidir, bağışlamayı sever, biz de sizi affettik!" mealinde bir konuşma yaptıktan sonra, gayr-i Müslimlerin, verilen güvenceden yola çıkarak kısa sürede çoğunun Müslüman olduğundan bahsedilir. Müslüman olmayanlara da herhangi bir baskı uygulanmamış, sadece ertesi yıldan başlamak üzere cizye uygulaması başlatılacağı bildirilmiştir. İyâz, şehirde on iki gün kaldıktan sonra Sa'sa b. Savhan el-Abdî'yi şehre vali tayin ederek yanına beş yüz savaççı bırakmış ve fetihlerine devam ederek Erminiye topraklarına girmiş kısa sürede Ahlât'a kadar ilerlemiştir.³⁸

Sahabeler ve Diyarbakır

Diyarbakır vilayet salnamesi dâhil birçok temel kaynakta bölgede metfun bulunan peygamber, sahabe ve halk tarafından da büyük zatlardan olduğu kabul edilen zevatın isim ve kabirlerinden bahsedilmekte, Diyarbakır ve yakın çevresinde 500'e yakın sahabe kabrinin varlığından söz edilmektedir.³⁹

Diğer taraftan Diyarbakır'ın (Âmid) fethinde birçok sahabenin bulunduğu ve bunlardan bir kısmının muharebeler sırasında şehit düştüğü, şehir alındıktan sonra da sahabelerden bir kısmının geri döndüğü, birçoğunun da daha sonra ailelerini de getirerek bu bölgeye yerleşmiş oldukları bilinmektedir. Bu durum salname ve diğer kaynaklarda belirtilen hususları doğrular niteliktedir. Diğer taraftan bazı kaynaklara göre fetih esnasında 25-27, bazılarına göre 40 sahabe bu topraklarda şehit düşmüştür. Dahası, fetihden sonra buraya yerleşen ve daha sonra eceliyle ölen 500 sahabe kabrinin Diyarbakır ve civarında bulunma

³⁵ A.g.e, 182.

³⁶ Akgündüz, a.g.m.

³⁷ Acar, a.g.m,

³⁸ A.g.m.

³⁹ Bkz., Hatip Yıldız, Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır ve Sahabe, Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır (25-27 Mayıs 2009 Tarihli Sempozyum Bildirileri), Ömer Tellioğlu, Diyarbakır Salnameleri (1869-1905), C.I, İstanbul, 1999, s. 208-209

ihhtimalinden bahseden kaynaklar da mevcuttur. Örneğın İyaz'ın ailesinin 641'de Diyarbakır'a göç ettiğı ve Diyarbakır'daki Eyyubi (Eba Eyyup) ailesinin bu sülaleden geldiğı bilinen bir husustur.⁴⁰

Kaynaklar fetih sırasında bazı sahabelerin şehit olduğunu doğrulamaktadır. Fakat kaç kişinin şehit olduğu ve bunların kabirlerinin nerede olduğu, Hz. Süleyman camisi haziresinde bulunan kabirlerde bulunduğu farz edilen isimlerin bire bir tarihi verilerle örtüşüp örtüşmediğı, onların adı geçen sahabelere ait olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Hazirede bulunan türbelerin fetih yıllarından çok sonraları yapılmış olması ve adı geçen sahabelerden bir kısmının burada veya bir başka yerde kabirlerinin olduğuna dair net bilgilerin olmayışı konuyu biraz muallâkta bırakmaktadır.

H. Süleyman Camii ve Haziresi

Günümüzde Diyarbakır surları içinde ve içkale denilen kısımda bir mescit, türbe ve müştemilatında kabirlerin yer aldığı bir mekânlar bütünü vardır. Burası önceleri Nasırıyye, Nasiri ve Murteza Paşa diye de bilinmektedir.⁴¹ Yapı, önceleri sahabe mezarları üzerine örülen ve mezarların alt katta kaldığı bir türbe iken, Müslüman geleneğinde olduğu üzere, yanına sonradan mescidi yapılmıştır.⁴² Evliya Çelebi'den nakille caminin, kaleyi fetheden komutanlardan Halid'in yaptırmış olduğu söylense de, cami minaresi üzerindeki kitabeye göre "cami, H.555 (M.1160) yılında Nisan Oğullarından Ebu'l Kasım Ali tarafından yaptırılmıştır."⁴³

H. Süleyman cami ve haziresinde en dikkat çekici isim kuşkusuz H. Peygamberi görmüş birisi olması hasebiyle sahabe olan Süleyman İbn-i Halid'dir. Süleyman, sahabenin ileri gelenlerinden ve aynı zamanda büyük bir İslam kahramanı ve Müslüman komutan, Diyarbakır'ın fethinde de bulunan Halid b. Velid'in oğludur. Cami ve türbe hem adını hem de bilinirliğini yani ününü bu isimden almaktadır. Müslüman toplumlarda sahabe kabri olarak bilinen bütün mekânlara, hatta makamlara, derin bir saygı gösterildiğı ve oralara ciddi bir kutsiyet atfedildiğı bilinen bir gerçekliktir.

⁴⁰ Çeşitli görüşler için bkz., Yıldız, a.g.m., Celal Çayır, "Manevi Bir Değer Olarak H. Süleyman ve Haziresi", Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır (25-27 Mayıs 2009 tarihli Sempozyum Bildirileri). Ömer Tellioglu, Diyarbakır Salnameleri, (1869-1905), C.I, İstanbul, 1999, s. 208-209. Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, C. I, 2003, s.162. Mehmet Azimli, "İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır'ın Fethine Katılan Sahabelerle İlgili Bazı Mülâhazalar", I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır) Bildiriler, Diyarbakır, 2004, s.823.

⁴¹ Alpay Bizbirlik, *16.Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğı'nde Vakıflar*, Ankara, 2002, s. 26

⁴² Yıldız, a.g.m.

⁴³ A.g.m., Beysanoğlu, a.g.e., Cilt.1, s. 270

Türbede meftun bulunan isimlerle ilgili ilk bilgiler, 1631’lu yıllarda Diyarbakır valisi iken türbelerin onarımını yaptıran Silahtar Murtaza Paşa’nın⁴⁴ astırdığı manzum bir beyitte ortaya çıkmaktadır. Bu beyitte sahabelerin ismi şöyle verilmektedir:

*“Reis-i cümledir Sultan Süleyman
Rıdvan, kardeşi Mesud ey can
Beşir ü Hamza, Amr u Şa’be, Sabit
İki Zeyd, iki Halid biri Numan
Muhammed iki, Abdullah üçtür.
Hasan nam iki bir Ka’b-i Zişan
Fudayl u Malik ü Fahr u Ebu’l Hamd
Ebu-Nasr u Mağir’e eyle iz’an”⁴⁵*

1801-1802 yıllarına ait Diyarbakır salnamelerine (4/208) göre ise Hz. Süleyman Cami haziresinde yatan sahabelerin isimleri şöyle sıralanmaktadır:

Hz. Halid b. Velid’in oğlu Hz. Süleyman, Hz. Rıdvan, Hz. Mesut, Hz. Beşir, Hz. Hamza, Hz. Amr, Hz. Sabit, Hz. Zeyd, Hz. Halid, Hz. Numan, Hz. Muhammed, Hz. Abdullah, Hz. Hasan, Hz. Ka’b Zişan, Hz. Fudayl, Hz. Malik, Hz. Fahr, Hz. Ebul Hamd, Hz. Ebu Nasr, Hz. Mugire.⁴⁶

Görüldüğü üzere, manzum beyitte geçen isimlerle bu isimler çok az bir farkla aynıdır. Bu fark ise sahabelerin isimleri verilirken ön isim veya künyelerinin verilmesinden kaynaklanmaktadır.

Hz. Süleyman Camisi yapılışından bu yana birçok defa yıpranmış, eskimiş, zaman zaman yıkılmış ve bir o kadar da onarım geçirmiştir. Yani cami ve hazire çeşitli değişiklikler ve ilavelerle günümüze gelebilmiştir. Bu onarım ve ilavelerin tarihi açık değildir. Sadece Osmanlı döneminde yapılan onarımlar resmi kayıtlara geçirilmiştir.⁴⁷

Mesela, Vali Silahtar Murtaza Paşa’nın direktifleriyle ve gözetiminde hem cami hem de türbenin esaslı bir onarımdan geçirildiği caminin duvarındaki manzum kitabeden ve resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Caminin yazlık kısmının döşemesi, çeşmeleri, müştemilatta yer alan küçük mescit ile Süleyman türbesinin giriş kapısı bu paşa tarafından yaptırılmıştır. “İçkale Mescidi” olarak kayıtlara geçen bu mescidin, 29 Temmuz 1799 tarihinde de faal olduğu kaynaklarda tespit edilmiştir.⁴⁸

⁴⁴ Abdülğani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, Yay. Haz: Eyyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşgın, İstanbul, 2007, s. 56

⁴⁵ Azimli, *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2010, s.45

⁴⁶ Bkz., Azimli, age, s. 45 ve agm., Çayır, agm., Yıldız, agm

⁴⁷ Yıldız, agm.

⁴⁸ Agm., Bulduk, a.g.e, s. 56

Sözü edilen cami ve sahabe türbeleri, Osmanlı'nın her döneminde bütün yöneticilerin dikkatle ve hassasiyetle koruduğu mekânların en başta geleni olmuştur. En son yirminci yüzyılın başlarında Vali Halid Bey'in himayesinde hem Kale Cami-i Şerifi ve hem de cami vakfına ait olan kale değirmeni esaslı bir tamir geçirmiştir.⁴⁹

Süleyman cami müstemilatının içinde çeşitli devlet erkânının mezarları da bulunmaktadır. Vali, paşa ya da ulemadan toplumun önde gelen isimleri ya da onların birinci dereceden yakınları da burada yer almaktadır. Bundan dolayı görünürdeki mezarlar ya da sandukalardan ziyade sahabe mezarları türbenin zemin katındadır. Valilik ya da vakıflar bölge müdürlüğünün izni ile ancak girilmektedir.

Günümüzde yeniden bakım, onarım ve restorasyona tabi tutulmuştur. Binlerce kişinin ziyaret ettiği⁵⁰ Diyarbakır'ın en çok rağbet gören bu mekânı, başta Türkiye kamuoyu ve ilgili taraflarınca yeterince bilinmemektedir. Yeterli potansiyeli olan bu mekan iyi bir tanıtımla, özellikle inanç turizmi açısından değerlendirilebilecek bir hususiyettedir.

Hız. Süleyman Cami ve Türbesine Ziyaret Nedenleri

Kutsala yakın olma veya kutsal ile beraber yaşama arzusu hangi inançta olursa olsun bütün insanlarda mevcuttur. Çünkü insanlar kendilerini kutsalın yoğun olarak hissedildiği yerlerde daha fazla güvende hissederler.⁵¹ Birçok sebepten dolayı çaresizlik hisseden insanlar, kutsal mekânlarda kendilerini kutsala daha yakın hissederek kendilerine yardım edileceğini ummaktadırlar. Yukarıda değinildiği gibi kutsalın önemli bir karakteristiği olan sirayet özelliği, yatırlar çevresinde birçok değişik uygulama, beklenti ve davranışların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁵²

Yatır, türbe, kümbet gibi, dini kimlikli büyük şahsiyetler olarak kabul görmüş kişilere ait mekânlar, içinde kabri bulunan şahıslara göre önem kazanmaktadır. Orada yatan şahsın hayatı, geçmişte sahip olduğu değerler, başına gelen/geldiğine inanılan değişik hadiseler türbe ziyaretçilerinin türbeye olan alakalarının keyfiyet ve kemiyetini belirlemektedir.

Aslında çoğu zaman ziyaretçiler taleplerini doğrudan yatırdan veya orada yatan zattan istemezler. Orada yatan şahıs genel itibarıyla türbe ziyaretçisi ve Allah arasında aracı olarak düşünülmektedir. Böylelikle yapılan duaların daha çabuk kabul olunacağına inanılmaktadır.

⁴⁹ Tellioglu, a.g.e, C. V, s. 214, Yıldız, agm.

⁵⁰ Yaşar Kalafat, "Diyarbakır'da Ulu Kabirler: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre" I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır) Bildiriler, Diyarbakır, 2004, s. 814

⁵¹ İskender Oymak, "Gelibolu Yöresinde Ziyaret Fenomeni", Dini Araştırmalar, Ank., 2002, c.5, S.14, s.132

⁵² Günay ve arkadaşları, age., s.105

Ziyaretçileri tek kategori altında toplamak, yapılan ziyaretleri bir kaç nedene bağlamak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, ziyaret sebepleri belirlenirken ilgili sorulara verilen cevaplar ayrı ayrı değerlendirilmiş ve değişik sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Türbe ziyaretçilerinin türbeye gelme nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Genel olarak herhangi bir problemi olmayıp sadece dua etmeye gelenler. (5 kişi)
- KPSS, SBS, LYS gibi sınavlarda başarılı olmak için dua etmeye gelenler. (Sınav tarihlerine yakın neredeyse bütün ziyaretçiler)
- Hayırlı bir evlilik yapabilmek yani kısmet için gelenler. (4 kişi)
- Çocuğu olmadığı için gelenler (araştırma için her gidildiğinde bu konumda olan en az 2 çifte rastlanmaktadır)
- Rüyasında türbeyi gördüğü için ziyarete gelenler. (1 kişi)
- Herhangi bir sıkıntısı olmadığı halde sadece huzur bulmak için gelenler. (4)
- Kendisi veya bir yakını hasta olduğu için gelenler.(Çoğunluk, 33 kişi)
- Misafirlerini gezdirmek amacıyla gelenler (özelikle hafta sonları kalabalık gruplar halinde)
- Mübarek gün ve gecelerde dua etmek için gelenler
- Maddi beklenti ve istekleri için gelenler (ev, araba, iş kurma)
- Çocuğu kaybolan ve bulunması için dua maksadıyla
- Sevdiğine kavuşmak isteyenler
- Konuşma özürlü olanlar
- Başkaları geldiği için onlara uyup gelenler
- Cezaevinde yakını olanların yakınının hapisten kurtulması için dua etmeye gelenler
- Yakın tarihte mahkemesi olanlar
- Evladı ya da yakını ideolojik sebeplerle dağa çıkanlar (6 kişi).

Görüleceği üzere, insanların türbelere gelme nedenleri genel olarak aynı gerekçelere ve sebeplere dayanmaktadır.⁵³ Bunlar daha çok, bir ihtiyacını giderme isteği, bir probleme çözüm arama, dilekte bulunma, adakta bulunma, orada bir hayır işleme, gidilen yerden bir nesne, bir parça alarak onun kutsiyetinde faydalanma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumlar birçok ziyaret mekânında yapılan uygulamalarla paralellik arz etmektedir.

⁵³ Karşılaştırınız. Günay ve arkadaşları, age. Dikmen, age., s.177-205. İçli, age., Oymak, age.,

Hz. Süleyman türbesini ziyaret sebeplerinden birisi olup diğer gerekçelerden farklı ve en dikkat çekici olanı kuşkusuz bölgenin temel sorunlarının en başında gelen terörle ilgili olanıdır. Çocuğu veya yakını ideolojik nedenlerle dağa çıkanlar yakınlarının pişman olup tekrar geri dönmesi için türbeye gelip dua etmektedir. Bu kişiler, yakınlarıyla irtibat kuramadıkları için dua etmekten başka çareleri olmadığını söylemektedir. Çözemedikleri bu problemin çözümünü bu türbeye 21 gün üst üste gelerek burada dua ederek aramaktadırlar.

Türbeye gelme nedenlerinden en dikkat çekici husus gelenlerin neredeyse yarıya yakınının bir hastalıktan dolayı türbeyi ziyaret ettiğiidir. Ayrıca, bölgeye has bir problem olan, belli yaş aralığındaki gençlerin terör örgütüne katılma, burada yaşayan insanların en sıcak gündemi ve problem alanlarından birisidir. Çünkü bu durum, çözülmesi gereken ama resmi ya da gayri resmi organların katkısıyla da çözülemeyen bir problem olarak insanların yüzleştiği sosyal bir gerçekliktir. Dolayısıyla insanlar bu mekâna gelerek dualar etmekte ve kendilerince bir çözüm arayışına girmektedirler.

Diğer önemli bir tespit ise; üniversite başta olmak üzere çeşitli sınavlara girecek olan kişiler sınavlardan önce yoğun olarak bu mekâna gelip dua etmektedirler. Burada adeta bir dua terapisine katılıyormuşçasına sınavlarının daha rahat ve başarılı geçeceğini düşünmektedirler.

Türbenin en yoğun olduğu bir diğer zaman dilimi ise mübarek/kutsal kabul edilen gün ve gecelerdir. O tür günlerde de insanlar yoğun olarak buraya gelir, Kur'an okur, okutur ve dua ederler.

Gelenlerin Türbe Hakkındaki Bilgileri

Hz. Süleyman haziresine gelenlere, türbede ve müstemilat içinde kabri bulunan zatların kimliklerini bilip bilmedikleri sorulmuştur. Çok azı türbede kimin/kimlerin kabirlerinin olduğunu dahi bilmemektedir (2 kişi). Ziyaretçilerin geneli kimin türbesi olduğunu ismen bilseler de hakkında çok az malumata sahiptir (43 kişi). Ayrıca Hz. Süleyman'ın dışında mezarlarda metfun bulunan kişilerle ilgili herhangi bilgileri yoktur. Ama yine burada sahabelerin gömülü bulunduğunu bilmektedirler. Gelenlerden önemli sayılacak bir grup ise mezarlarda yatanların kimlikleri ve tarihi geçmişleri hakkında yeterince bilgiye sahip oldukları görülmüştür (17 kişi).⁵⁴

Hz. Süleyman haziresine gelen kişiler için en genel yorum, türbe ile alakalı olarak anlattıkları, bildikleri malumatın birçok efsanevi ve hayal ürünü öğelerle örülü olmasıdır.

Özellikle bir türlü fethedilemeyen kalenin nasıl olup da en sonunda fethedildiğine dair anlatılan menakıp çok değişiklik arz etmekte ve gelenler tarafından etraflıca bilinmektedir.

Ziyaretçilerin Türbeye Gelme Sıklıkları

Ziyaretçilerinin türbeye gelme sıklıkları değişkenlik göstermektedir. Haftada 3-4 kez (daha çok evi yakın olanlar) türbeye uğrayan olduğu gibi, haftada bir, iki haftada bir, ya da üç hafta üst üste özellikle Perşembe günleri⁵⁵ uğrayanlar da vardır. Bu tür ziyaret yerlerinde genellikle karşılaşılan ‘en az üç kez gelme’ uygulamasına burada da rastlanmaktadır. Burada en değişik gelme sıklığı yirmibir (21) gün üst üste gelerek dua etmedir. Diğer günlerde bu türbeye gelmenin yanında mübarek gün ve gecelerde özellikle gelerek dua etmeyi bir gelenek haline getiren ziyaretçiler de bulunmaktadır ve bunlar çoğunluktadır (32 kişi). Diğer taraftan ilk defa gelenlere de rastlanabilmektedir.

Ziyaretçilerin Sosyo-Ekonomik Durumları

Türbeye gelen ziyaretçilerin ekonomik durumları geneli itibariyle düşük gelir grubundaki kişilerden oluşmaktadır. Araştırmada kendileriyle mülakat yapılan yetmiş ziyaretçiden yaklaşık elli kişinin maddi durumu itibariyle alt kategorilerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu gruptakiler bu mekânın müdavimleri sayılırlar. Bu grubun dışında kalanlardan gelir durumu orta seviyede olan, emekli olan, orta ölçekli esnaf olan kişilere de rastlanmaktadır. Mesela torunu olmadığı için bir kaç kez buraya gelen, oğlu savcı gelini öğretmen olan bayanlara da rastlanmaktadır.

Diğer taraftan geniş bir kitle daha vardır ki bunların gelir düzeyi iyi ve eğitilmiş oldukları halde, grup gezilerine katılarak bu mekâna gelmektedirler. Ziyaretlerindeki en büyük itici güç kuşkusuz sahabenin buradaki kabirlerde gömülü olmasındandır. Bu tür kişiler önemli bir yekûn tutmaktadır ve kendilerine soru sorulan hedef grubun dışında tutulmuştur.

Ziyaretçilerin Cinsiyet ve Yaş Durumları

Ziyaretçilerin geneli bayarlardan oluşmaktadır (70 ziyaretçiden 60’ı). Erkekler genel itibariyle kısa süreli ziyarette bulunmakta, kısa bir dua okuduktan sonra ayrılmaktadır. Kadınlar ise türbe ve müştemilat içinde çok vakit geçirmekte hatta saatlerce kalmaktadırlar. Bazı bayanlar sabahın erken saatinde gelmekte ve öğleye kadar orada kalmaktadırlar. Türbelere sabahın erken saatinde hatta sabah namazıyla beraber gelmenin daha hayırlı olduğuna inanıldığı için bu saatlerde orada birçok bayan görmek mümkün olabilmektedir.

⁵⁵ Aynı konuda bkz., Şevket Baysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Gelenekler, Görenekler, Adet ve İnançlar*, Ankara, 1995, s:24

Türbeye gelenlerin yaş durumu şöyledir:

0-18 yaş aralığı: %12 (8 KİŞİ)

19-30 yaş aralığı: %35 (25 KİŞİ)

31-60 yaş aralığı: %53 (37 KİŞİ)

Rakamlardan da anlaşılacağı gibi, insanların yaşı ilerledikçe bu gibi mekânlara uğrama sıklıkları ve bağlılıkları artmaktadır.

Ziyaretçilerin Eğitim Durumları

Yaptığımız araştırmada Hz. Süleyman camisi ve türbesine (istisna olarak kabul ettiğimiz gruplar hariç olmak üzere) gelenlerin çok azı üniversite mezunudur (2 kişi). Bu kişilerden birisi makine mühendisidir ve bu mekânda huzur bulduğu için geldiğini söylemektedir. Lise mezunu olanlar daha çok sınavlarda başarılı olma umuduyla ve özellikle sınavlara yakın dönemlerde yoğun olarak bu mekâna geldikleri düşünülürse araştırma grubunda yer alan kişilerin çoğunluğunun eğitim seviyesinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı ya okuma yazması olmayan, ya sadece Kur'an okumasını bilen ya da ilkokul mezunu kişilerden oluşmaktadır.

Sonuç

Kutsal, bazı varlıklarda bulunduğu inanılan bir aşkın niteliktir. Bu duygu dinlerin aşkın bir güç olarak kabul ettiği unsurları ve değerleri kapsamaktadır. Modern dünyada kutsallığın etkisinin azaldığı söylene de pratikte görülenler bu tezi desteklememektedir. Her inançta kutsal mekân tasavvuru kültürel ve sosyal hayatın bir parçası olmuş durumdadır. Ziyaret yerleri de insanlar için hep ilgi odağı olmuştur.⁵⁶

Toplumların inanç alanında ürettiği değerler silsilesi dikkatle incelendiğinde görülecektir ki bilinen ilk dönemlerden itibaren kutsal ve kutsal mekân olgusu daima var olmuştur. Kutsalın tezahürleri, algılanışı, içeriğine atfedilen manalar farklılıklar gösterse de inanç ve bu inanca bağlı olarak geliştirilen uygulamalar her toplumda görülmektedir. “Efsane, menkıbe ve kerametler, ziyaret yerlerinin tabiatüstü yahut olağanüstü kutsal güçlerle mücehhez oldukları konusunda ait oldukları sosyal çevreleri ikna ve inandırmaya yarayan ve böylece onların kutsallaşıp meşrulaşmasını sağlayan vasıtalar ya da mekanizmalar olarak karşımıza çıkıyorlar.”⁵⁷

⁵⁶ Karaman, Fikret, “Kutsalı Anlamak”, Diyanet Aylık Dergi, Ocak 2008, s. 9-11

⁵⁷ Günay, Ünver, “Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y, 2003/2, S.15, s.5-36

Gerek manevi şahsiyetlere ait olsun, gerekse çeşitli ibadetlere tahsis edilmiş olmaları hasebiyle dini açıdan kutsal sayılıyor olsun, kutsallaşmış meşrulaşan bu mekânlar toplumsal hayatta, özellikle de inananlarının hayatlarında önemli olmakta, manevi yaşayış başta olmak üzere kültürel hayatta derin izler bırakmaktadır.⁵⁸

Bir mekânın kutsal kabul edilerek “ziyaret” yeri haline getirilmesiyle birlikte o mekânda yoğun olarak karşılaşılan uygulamaların başında orada dua ederek isteklerine kavuşma arzusu gelmektedir.⁵⁹ İnsanlar kutsal kabul ettikleri mekânlara dua edip çeşitli dilek ve isteklerde bulunmak için gittikleri gibi, güçsüzlük duygusuna kapıldıkları ve acizyet hissettiklerinde sığınacak, dayanacak bir güç ararlar. Çünkü insanlar ziyaret ettikleri bu tür mekânlarda “manevi güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıklarını kabul” ederler ve bu güçten yararlanmak isterler. Böyle durumlarda kutsalın daha çok tezahür ettiği ve maneviyatın yüksek olduğu mekânlar olarak kabul edilen ziyaret yerleri⁶⁰ çaresizlik hissine kapılanlar için yeni bir ümit ve sığınma alanı olurlar. Dini tecrübenin sonuçları açısından bu tür mekânlar, insanların kendisinde huzur ve huşu bulduğu manevi bir atmosfere sahiptir.⁶¹ Hz. Süleyman cami haziresi de bu tespitlerin haricinde tutulamaz.

Müslümanlar geleneksel olarak manevi şahsiyetlere önem vermişlerdir. Bu kişilerin manevi gücünün ölümünden sonra da devam ederek “şefaata etmek” gibi bir alanda da tezahürleri olacağına inanmaktadırlar.⁶² Manevi kültürün önemli unsurlarından olan manevi şahsiyet kavramı ise toplumun manevi hayatında önemli rol oynayan/oynamış, bu yönüyle seçkin bir yer edinmiş ve kutsallık ya da kutsala yakın bir saygınlık atfedilmiş olan kişilikleri ifade etmektedir. Bunlar, Allah’ın elçileri (peygamber, nebi, resul), onların arkadaş ve destekçileri (sahabe, havari) vb. din büyükleri/azizleri olabilecekleri gibi, toplumun milli ve manevi hayatında önemli bir yer işgal eden şehit, gazi, evliya vb. kişilikler de olabilirler.⁶³ Hz. Süleyman Haziresinde onlarca sahabenin kabrinin bulunduğu düşünüldüğünde, en başta şehirde ve bölgede yaşayanlar olmak üzere Müslümanlar için burası muhakkak ki maneviyatı en yüksek mekânlardan birisi olarak kabul edilecektir ve edilmektedir. Dolayısıyla bu mekân bir “sığınma” alanı oluşturduğu gibi, gelen insanlara şefaata hakkına yakın olma, şefaata hakkı elde edebilme ümidi ve düşüncesi de vermektedir denebilir.

⁵⁸ Erbaş, Ali, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y., 2002, C.5, s.97-121

⁵⁹ Çayır, Celal, “Manevi Bir Değer Olarak Hz. Süleyman ve Haziresi”, Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır, 2010, (25-27 Mayıs 2009 tarihli Sempozyum Bildirileri), s. 133-140

⁶⁰ Günay, agm, s.26

⁶¹ Çayır, agm.

⁶² Bkz., Erdal, Mesut, *40 Soruda Kur’ân ve Sünnet’e Göre Şefaata İnanıcı*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006, s.118-124

⁶³ Karaca, agm., s.4

Manevi güç ve meziyetlerine inanılan kişilerle ruhen irtibat sağlanabileceği ve bunun için de kutsiyet atfedilen bazı mekânların⁶⁴ seçilmiş olması Hz. Süleyman mabedini ayrıca önemli kılmaktadır. Söz konusu şahsiyetler hakkında, duada vesile olma, ölümünden sonra da keramet gösterme, kendisine inanan, bağlılık gösteren ve saygıda kusur etmeyen kişilere himmet etme ya da en azından huzurlarında manevi bir hava yaşandığı hissi gibi psikolojik durumlar insanların çok çeşitli ve değişik türden amaçlarla bu yerlere ziyaretçi akını gerçekleştirmelerini sağlamaktadır.

Araştırmanın sonuçlarından da kısmen anlaşılacağı gibi kutsal mekân tasavvurunun alanına giren ve manevi yönü güçlendirilmiş her türlü ziyaret yerine insanlar en genel anlamıyla şu gerekçelerle gitmektedirler: “Hastalıklardan şifa bulma, çocuk sahibi olma, çocuğu durmayanların çocuklarının yaşamasını sağlama, doğacak çocuğun kız mı oğlan mı olacağını önceden bilme, yağmur duası, dilek tutma, adak, evde kalmış kızların kısmetinin açılması, kötü kadınların bu durumdan kurtulmaları, düşman şerrinden emin olma; ev, araba, mülk, servet, vb. şeylere sahip olma, kayıp eşyanın bulunması, içki, kumar gibi kötü alışkanlıklardan kurtulma, rızkın artması ve geçim sıkıntısının aşılması, işsizlerin iş bulması, trafik kazaları vb. felâketlerden emin olma, evlilikte ilk gecenin hayırlı geçmesi, karı koca arasındaki muhabbeti artırma, kocasının çapkınlığını önleme, dışarıya veya askere giden yakınların sağ salim dönmesi, niyet edilen belli konularda yatırım tavsiyesini alma, yaramaz çocukların uslanması, sınavlarda başarı, dolu, zelzele, vb. tabii afetlerden emin olma ve mahsulünü koruma, hayvanların hastalıklarının iyileşmesi gibi pek çok ve çeşitli dilek, istek, adak, murat ve hacetlerle gidilmektedir”⁶⁵.

Burada sayılanlar ziyaret yerlerinin birçoğunda yapılan uygulamalar için geçerli olduğu gibi, sıklık oranları değişik olsa da Hz. Süleyman türbesi için de geçerlidir. Bunun tek istisnası Diyarbakır’ın önemli bir merkez olarak içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu bölgesinin son kırk yılını sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve dini yönden derinden etkileyen ve çok önemli sosyal değişmelerin müsebbibi olan terör gibi ciddi bir sosyal sapmalar ve kırılmaların alanı olarak geçirmesidir. İnsanların bu tür sosyal travmaları uzun süreli yaşaması ve hem süreçle hem de sonuçlarıyla başa çıkması dünyanın her yerinde ve her toplumunda oldukça zor bir sosyal gerçekliktir. Askeri, siyasi ve politik birçok argümanlar kullanılarak çözümü için uğraşılan böyle bir meselede insanların dini/manevi olarak yoğunluklu gördüğü

⁶⁴ Özcan, Hatice, Halkın Çoban Dede’den Beklentilerinin Psikolojik Nedenleri, Y. Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.14

⁶⁵Günay, agm., s.17-18

bir mekânı çözüm yeri olarak görmesi, algılaması ve günlerce sürecek dualar ve yalvarmalarla teröre ve terör örgütlerine katılan çocuklarının geri dönüşlerini, ailelerine katılmalarını ısrarla istemeleri terör meselesinde dini değerlerin ve inanç şekillerinin de hesaba katılmasının neredeyse bir zaruret olduğu fikrini vermektedir.

Kaynakça

- Abdurrahman Acar, “Diyarbakır’ın Fethi Hakkında Bazı Notlar”, “Diyarbakır’da Sahabe İzleri”, Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır (25-27 Mayıs 2009 tarihli Sempozyum Bildirileri),
- Ahmet Güç, “Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı”, Dinler Tarihi Araştırmaları 1, Ank., 1998.
- Alaattin Dikmen, *Uludağ’ın Arka Yüzü*, Bursa BB yay., Bursa 2011.
- Ali Erbaş, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y., 2002, C.5
- Ali Murat Yel, “İslam’da Büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslam Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü”, Bilgi ve Hikmet, Bahar 1995, Sayı 10.
- Alpay Bizbirlik, *16.Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği’nde Vakıflar*, Ankara, 2002
- Abdülğani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, Yay. Haz: Eyyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşgın, İstanbul, 2007
- Celal Çayır, “Manevi Bir Değer Olarak Hz. Süleyman ve Haziresi”, Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır, 2010, (25-27 Mayıs 2009 tarihli Sempozyum Bildirileri)
- Fikret Karaman, “Kutsalı Anlamak”, Diyanet Aylık Dergi, Ocak 2008
- Gaston Bouthoul, *Zihniyetler*, çev. Selmin Evrim, İ.Ü.E.F. yayınları, İst. 1975.
- Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, Ankara, 1991
- Hatice Özcan, Halkın Çoban Dede’den Beklentilerinin Psikolojik Nedenleri, Y. Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007
- Hatip Yıldız, Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır ve Sahabe, Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır (25-27 Mayıs 2009 tarihli Sempozyum Bildirileri)
- Hikmet Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, A.Ü.İ.F. Yayınları, A.Ü. Basımevi 1967.
- İskender Oymak, “Gelibolu Yöresinde Ziyaret Fenomeni”, Dini Araştırmalar, Ank., 2002, c.5.
- James L. Cox, Kutsalı İfade Etmek, çev. Fuat Aydın, İz yay. İst., 2004.
- Mehmet Azimli, “İlk İslam Fetihleri Bağlamında Diyarbakır’ın Fethine Katılan Sahabelerle İlgili Bazı Mülâhazalar”, I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır) Bildiriler, Diyarbakır, 2004
- Azimli, *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*, Çizgi Kitapevi, Konya, 2010

- Mehmet Aydın ve arkadaşları, Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomonolojisi Açısından Değerlendirilmesi, Damla Ofset, Konya, 2006.
- Mesut Erdal, *40 Soruda Kur 'ân ve Sünnet'e Göre Şefâat İnancı*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006
- Murat Akgündüz, “*Diyarbakır'da Sahabe İzleri*”, Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır (25-27 Mayıs 2009 tarihli Sempozyum Bildirileri)
- Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem Yay., İst. 2004.
- Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İz Yayıncılık, İst., 2004.
- Nejat Göyünç, “Diyarbakır”, İA, IX,
- Ömer Tellioglu, Diyarbakır Salnameleri, (1869-1905), C.I, İstanbul, 1999
- Ramazan Şeşen, “Cezîre”, DİA; VII,
- Resul Çoban, Hz. Süleyman Cami, (L.Bitirme Ödevi), Dicle Ü. İlahiyat Fak., Diyarbakır, 2004
- Rukiye İçli, Sosyolojik Açından Ziyaret Fenomeni (Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi Örneği), A.Ü. Sosyal Bil. Ens. YL tezi, Erzurum 2007.
- Ruth Benedict, *Kültür Örüntüleri*, Çev. Mustafa Topal, Öteki yayınevi, Ank. 1998.
- Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay. İst. 1983.
- Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, C. I, 2003
- Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır*, I-III, Diyarbakır, 1997.
- Baysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Gelenekler, Görenekler, Adet ve İnançlar*, Ankara, 1995, s:24
- Ünver Günay ve arkadaşları, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması* (Kayseri Örneği), E.Ü. Yayınları, Kayseri 2001.
- Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Ya., İst. 2000.
- Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İst.1999.
- Günay, “*Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y, 2003/2, S.15,
- Vakıdi, *Târihu Fütûhi'l-Cezîre*, Darü'l-Besâir, Dımeşk, 1996
- Yaşar Kalafat, “*Diyarbakır'da Ulu Kabirler: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre*”, I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır) Bildiriler, Diyarbakır, 2004